

Tomo Virk

Mati, Domovina, Bog?

Pri razvpiti Cankarjevi triadi *Mati-Domovina-Bog* gre za eno tistih sintagem, ki so bile v preteklosti kanonizirane in v kontekstu nacionalne mitologije postavljene v skoraj liturgičen repertoar. Vendar se zdi, da nas omenjene besede danes ne nago-varjajo več s tega vzvišenega piedestala. Še več, če ne upoštevamo njihovega historičnega konteksta, ne prepričajo; z vidika današnje senzibilitete zveni triada nekoliko afektirano, patetično, morda celo – pomislimo, v imenu katerih gesel divja balkanska morija – nevarno, vsekakor pa zastarelo. Zato do nje sicer ohranjamo dolžno spoštovanje, vendar to ni spoštovanje do *relikvije*, temveč do *relikta* preteklosti, naše neizbežne zgodovine.

V tej preteklosti je bilo o omenjeni triadi veliko govora in najbrž so bile izčrpane že vse možne interpretacije *Konca*, črtice, ki sklepa *Podobe iz sanj* in v kateri se sintagma pojavlja. Znano je, kako ambivalenten odnos je imel Cankar do svoje matere. In povsem na dlani je, kako odločilno vlogo je ta odnos odigral v njegovi osebni mitologiji, saj je na primer vplival tako na njegovo spolno življenje kot tudi na odnos do domovine, ki po svoji ambivalentnosti ni zaostajal za prvim. Če jo namreč na eni strani povzdiguje (*O, domovina, ti si kakor zdravje*), pa jo v trenutkih depresije tudi zavrača, češ: "Domovina, ti si kakor vlačuga." Ta protislovni odnos pa ni le posledica kake trenutne muhe; podoba umetnika kot tujca, torej brezdomovincea, nosi v Cankarjevem opusu težo neke globlje resnice.

Če hočemo tem – že nič kolikokrat ugotovljenim – dejstvom dodati kak nov vidik, se moramo vnaprej odreči veselju, ki je zajelo katoliško kritiko ob izidu *Podob iz sanj*. Kot vemo, je ob tej priložnosti Ivan Pregelj v zvezi s triado *Mati-Domovina-Bog* olajšano ugotovil, da je Cankar končno prišel do Boga. Čeprav je takšna interpretacija *Podob iz sanj* najbrž sicer *upravičena* (pred leti jo je v enem od svojih prispevkov potrdil na primer tudi Jože Snoj), pa gotovo ni povsem *pravična* do same sintagme *Mati-Domovina-Bog*, ki se pri Cankarju ne pojavi šele v *Koncu* (1917), ampak že v črtici *Kolokotronij* (z začetka leta 1914), kjer v njej vsebovane elemente družu "ena sama in nerazdeljiva ljubezen", ter v *Milanu in Mileni*, kjer sredi kaosa

"težkih ur" obuja "spomin na mater, na domovino, na Boga", ki se v njem edinijo "v eni sami, brezmejni ljubezni".

Senca te "ene same, brezmejne, nerazdeljene ljubezni" je seveda prisotna tudi v *Koncu*, v sklepni trojici "Življenje, Mladost, Ljubezen". Ali so tudi tu Mati-Domovina-Bog izenačeni v ljubezni, je stvar interpretacije, ki bi presegala namen tega zapisa. Vendar pa je bilo treba opozoriti, da sintagma Mati-Domovina-Bog ni le sklepni akord Cankarjevega religioznega iskanja, ampak se pri njem pojavi tudi že prej. To pa postavlja pred nas zahtevo, da jo obravnavamo v širšem kontekstu.

Če jo skušamo misliti iz nje same – se (ker pač vsi vemo, kaj je "mati", in najbrž nihče zares, kaj je "Bog") – ustavimo ob besedi *domovina*. V evropskih jezikih izvira večinoma iz korena "oče" (latinsko in italijansko *patria*, srbohrvaško *otadžbina*, angleško *fatherland*, nemško *Vaterland*, francosko *la patrie*). Nekateri teh jezikov sicer res poznajo tudi izraze, ki prihajajo iz korena "dom", vendar so bolj sekundarni oziroma nevtralni. Domovina, to je rodna dežela, "dežela očetov", je v skladu s svojim čustvenim nabojem vedno tisto, kar bi morala tudi pri nas po etimologiji označevati beseda "očetnjava", kateri pa dejansko – predvsem po čustvenem naboju – v slovenščini ustreza izraz "domovina", oziroma še bolje – "mati domovina". (Soroden izraz poznajo sicer tudi germanski jeziki – *motherland*, *Mutterland* –, vendar ima tam drug, iz kolonialne zgodovine izvirajoč pomen).

Povezava med materjo in domovino (ki jo sicer srečamo tudi v nekaterih drugih slovanskih jezikih, na primer v ruščini) je v nasprotju s prevladujočo očetnjavo nekakšna slovenska posebnost, tesno povezana z narodnim značajem. Zakaj je tako, v knjigi *Slovenski avtoportret 1914-1991* odlično ilustrira Alenka Puhar, ki ugotavlja, da se "slovenska identiteta konstantno in izrazito izraža skozi ženski princip." Slovenci smo svojo domovino – pač pod vplivom neprijaznih zgodovinskih okoliščin – vedno razumeli kot cankarjansko mater, ki je "izkoriščana, izžeta, pasivna, trpeča, v usodo vdana."

Tak pojem je seveda v nasprotju s siceršnjim, iz "očeta" izhajajočim pojmom domovine. To nasprotje smo v ne tako daljni preteklosti lepo izkusili na lastni koži, ko smo bili shizofreno razcepljeni med "širšo" in "ožjo" domovino. Za totalitarni režim povsem značilno je bilo, da so nas učili *patriotizma* do Jugoslavije, ki je bila naša domovina na način *patria potestas*, torej z absolutno pravico glavarja družine nad vsemi družinskimi člani, tudi nad materjo-domovino. S tem permanentnim posilstvom so nas nazadnje tako rekoč prisilili v odločitev, ki je privedla do znanih dogodkov.

Vendar nas tu prvenstveno ne zanima ta odnos, ampak sintagma Mati-Domovina-Bog oziroma njen pomen v slovenski nacionalni mitologiji, ki seveda ni po naključju vezan na Cankarja. Če hočemo razumeti, kako je prišlo do "poženščenja" domovine kot očetnjave, si moramo pomagati s Pirjevčevo analizo razmerja med slovenskim narodom in slovensko kulturo. Če strnemo to analizo na njene bistvene ugotovitve, potem je mogoče reči tole: ker se Slovenci zaradi majhnosti nismo mogli konstituirati kot nacija, smo ta svoj cilj oziroma željo kompenzirali v literaturo; tako

ne preseneča, da sta največja slovenska literata Prešeren in Cankar ravno najvišji izraz "prešernovske" strukture, ki govori o tem, da smo Slovenci nepotešen, hrepenenjski, pasiven, zato nekako ženski, v skrajni posledici cankarjansko-materinski subjekt. Zato se domovina v naši nacionalni zavesti ne kaže kot samozavestna in samozadostna očetnjava, temveč kot pasivna, trpeča, hrepenenjska mati.

Posledično pa se pokaže še nekaj: kot tisto a priori nedosegljivo (takšen je objekt hrepenenja po svoji definiciji), absolutno drugo, igra domovina – v perspektivi očetnjave – še neko vlogo: namreč vlogo transcendence. Kajti prav za religiozno transcendenco velja, da je predmet želje oziroma stremljenja, hkrati pa že po svoji definiciji – kot tisto, kar "presega" – nekaj nedosegljivega. S tem pa se nam že ponuja odgovor na vprašanje, zakaj je v Cankarjevi sintagmi, ki nikakor ni le stopnjevanje osebne religioznosti, ampak (če parafraziramo Heideggra) "samopostavljanje resnice nacionalnega mita v delo", ob mater in domovino oziroma ob Mater-Domovino postavljen tudi Bog.

Če zamejski pesnik Ludovik Ceglar leta 1976 v Celovcu izda pesniško zbirko z naslovom *Mati Domovina Bog*, ki je močno prežeta s cankarjanskim patosom, si to lahko pojasnimo iz dejstva, da je bila zanj kot zamejca Mati-Domovina še vedno neka absolutna ideja, odmaknjena v nedostopni, domala mitski atmosferi. Drugače je bilo seveda v "matični domovini", kjer je bil ta patos sprva ideološko zatiran, nato pa je – kot je v svoji študiji pokazala Alenka Puhar, potrdili pa znani dogodki pri nas, ki so pripeljali do osamosvojitve – trpečo pasivno mater zamenjala bolj moška podoba. Vendar se Cankarjeva triada ne zamaje le v enem členu. Iz nje ne izgine samo Mati, ampak posledično tudi nanjo vezana transcendence, v sintagmi omenjani Bog; generaciji, ki raste skupaj z idejo o združenji Evropi, postane zato – če parafraziram Franja Frančiča – *domovina blede mati* in dom – če navedem pesem Roberta Frosta, na katero v enem od svojih esejev opozarja Aleš Debeljak – "nekaj, česar ti nekako ni treba zaslužiti."

Omenjeni razlogi skušajo pojasniti, zakaj je Mati-Domovina-Bog sintagma, ki pripada preteklosti. Kot taka je vredna seveda vsega spoštovanja, vendar se z njo ni več mogoče zares identificirati. Sodobnika ne nagovarja neposredno, "subjektivno", ampak smo jo prisiljeni "objektivizirati". V luči te objektivizacije se pokaže v njej neka globlja nujnost, ki jo je mogoče ponazoriti s pomočjo misli Dušana Pirjevca. Po njegovih besedah smo – če na kratko povzamemo že povedano – morali Slovenci svojo željo po lastni naciji zatreti in jo nadomestiti z literaturo. V njej smo utemeljevali svojo nacionalno eksistenco, zato smo jo sakralizirali. Cankarjeva podoba domovine-matere je dobila funkcijo mitološkega obrazca, ki je strukturiral našo domovinsko zavest; Bog se je priključil, tako se vsaj zdi, nekako samodejno, zaradi načelne nedosegljivosti naše zatrte želje in hkratne izpostavitve nedosegljivega cilja kot svetega.

Z dosegom cilja – nacionalno osamosvojitvijo – je seveda odpadlo notranje, "kolektivno-nezavedno" gibalno tematskega odnosa do Matere-Domovine. In hkrati je iz sintagme nekoliko samodejno izpadel tudi Bog. Kajti *ta* Bog – kot cilj metafizičnega

stremljenja in kot objektivna transcendenca – je ne le danes, ampak že lep čas, mrtev. Na njegovo mesto naj bi stopila imanenca kot eminentni prostor sodobne religioznosti. Ta sestop od transcendence v intimo je ne-nazadnje zasnovan tudi v tistem, kar se kot vez med členi sintagme *Mati-Domovina-Bog* ne pojavlja le v *Kolokotroniju* ter *Milanu in Mileni* (namreč "ena sama in brezmejna ljubezen"), ampak s tem Cankar tudi dobesedno sklene svojo javno pisateljsko pot. Zadnje besede, ki jih je dal v javnost in zapisal neposredno za sintagmo *Mati, domovina, Bog*, so namreč: "Življenje, Mladost, Ljubezen". Trojica torej, ki se po svoji triadni strukturi neizogibno navezuje na predhodno in katere sporočilnost se – v nasprotju z zgodovinsko nujnim, a prav zato na minljivost obsojenim mito-ideologemom "Mati-Domovina-Bog" – ohranja pomensko nedotaknjena vse do danes.